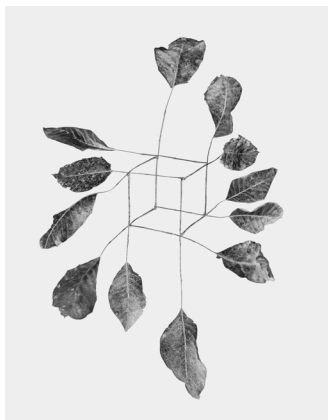

KOVÁCS ÚJSZÁSZY PÉTER

„KOTRÓDJ, KIS VÁNDOR, HAZA.”

Rovarrepresentációk William Blake

Álom című versében

Az ártatlanság dalai között megjelenő Álom című vers központi motívuma egy, a versbeszélő tudattalanjában lejátszódó találkozás a fűben alvó ember és egy eltévedt vándor, a hangya között.

A látomások nagyban meghatározták William Blake életét. A 18–19. század angol költőjének és képzőművészenek nem mindennapi látásmódja már gyerekkorában is tetten érhető volt. Életrajza az egyszerű ember egyszerű élete, melyet váratlan, belső történések szaggatnak olykor bizarr alakúvá¹ – írja a művészről Szerb Antal, aki 1928-as átfogó Blake-tanulmányában azt is kiemeli, Blake testi életével nem sokat törődött, se testi születésével, mely előtt már megszámlálhatatlan éveket vélt élni.² „Víziói igen korán jelentkeznek; legelső látomása az volt, amit felesége mesélt el. [...] Isten odatámasztotta homlokát az ablakhoz. Láttott ezenkívül egy fát, melyen angyalok fészkeltek, és egy ízben találkozott a mezőn Eliézer prófétával; de amikor ezt otthon elmondta, anyja nagyon megverte és víziói hosszú időre megszűntek.”³ A korai bántalmazás ellenére a transzcendens segítség mindvégig meghatározta Blake munkásságát mind képzőművészeti, mind pedig költői téren. „Blake inspirációja nem volt pusztára vizuális; ismerte a verbális inspirációt is, erre vonatkozó vallomásai sokkal furcsábbak. [...] Több helyen a legnagyobb határozottsággal állítja, hogy műveit szellemek diktálása alapján írta.”⁴ 1928-as értekezésében Szerb nemcsak Blake fölöttes erők által tollba mondott verseiről beszél, hanem továbbgondolva a blake-i ihletettségek problémakörét, három fokozatra osztja Blake esetében az inspiráltságot. E három fokozat más-más módon nyer teret

a költő különböző alkotói korszakaiban: mindenekelőtt megállapítható, hogy az inspiráltság foka Blake-nél különböző periódusaiban különböző volt, és egyre növekvő mértékű. „*A Poetical Sketches*-t még abban a fokban írta, melyben minden tehetséges költő írja műveit; tudata még erősen rendszabályozta alkotását. *A Songs of Innocence, Songs of Experience* és a korábbi profetikus könyvek írásakor, azt gondoljuk, elért odáig, ahová csak a nagyon nagy, igazán megszállott költők jutnak el: amikor tudatos és öntudatlan rétegek, gondolat és képalkotó fantázia, a rendező formaakarát és a belső chaosz ősgazdagsága teljes összhangban vannak.”⁵ A William Blake által megélt víziók egy, a korábbiaknál evilágibb témakört, az álmok univerzumát juttatják eszembe. Az *ártatlanság dalai* között megjelenő *Álom* című vers központi motívuma egy, a versbeszélő tudattalanjában lejátszódó találkozás a fűben alvó ember és egy eltévedt vándor, a hangya között. Értekezésem tárgya a rovarmotívumok vizsgálata William Blake fentebb említett versében. E motívumok vizsgálatát a múlt századi, illetve jelenkori álmokutatások tükrében hajtom végre. Az általam felhasznált háttéranyag töredéke pusztán az évek során álmotematikában napvilágot látott tudományos értekezéseknek.

A Vigh Éva szerkesztésében megjelent 2019-es *Állatszimbólumtár* a hangyákat a következőképpen mutatja be: „különleges életmódot folytató rovarok, akik valóságos rovarállamot alkotva hozzák létre a hangyabolyt. Szervezett, végtelemül szorgalmas, előrelátó munkájukkal példaként szolgálnak az emberi társadalom, a társas életmód számára.”⁶ Bár a legtöbb rendelkezésre álló kultúrtörténeti forrás a hangyát jól szervezett közösségben élő, társas lényként jellemzi, folyamatos hangsúlyt fektetve e rovarok fáradhatatlanságára és előrelátására,⁷ a Blake-versben megjelenő hangya magányos, eltévedt és kiszolgáltatott, családcentrikussága azonban visszautal az *Állatszimbólumtár*ban felvetettekre. Mikor a versbéli rovar hozzátartozói után vágyakozik, lénye a rokonok iránti könyörület⁸ megtestesítőjeként körvonalazódik: „Sírnak-e a kis pulyák? / Hallják apjuk sóhaját? / Most keresnek: hol vagyok; / Most csak bújik mind s zokog.”⁹

Az elsődleges tényező, amiért választásom az *Álom*ra esett, nem a hangya kultúrtörténeti ábrázolásához való bizonyos mértékű hűség, hanem annak konstatálása volt, hogy a versbeszéd és a vershelyzet álomként valósul meg és tárulkozik fel az olvasó előtt. „Kezdetben az álmot primitív módon, mint titokzatos, megmagyarázhatatlan jelenséget látták.”¹⁰ Balázs Géza álom és emlékezet viszonyában kétféle emlékezeti sémát említ: a térbeli, valamint a nem térbeli emlékezést.¹¹ Az első típusú emlékezési séma nem rendelkezik térbeli paraméterekkel, és a nem sokkal azelőtt bekövetkezett eseményekkel hozható kapcsolatba. A második, térbeli emlékezés a környezetre vonatkozó emlékek háttérében bontakozik ki. A legtöbb ide tartozó álombeli jelenet ismerős, megszokott helyeken (lakás, otthon, kert, munkahely, szokásos tartózkodási hely, mindennapos közlekedés) játszódik.¹² Balázs Géza problémafelvetéséből kikövetkeztethető, hogy William Blake számára a külső terek, kertek, mezők a hétköznapiakban megszokott helyszínekként szolgálhattak.

Sigmund Freud *Álomfejtésében* amellet foglalt állást, miszerint az ókor népei az álmat az emberfeletti lények világával hozták összefüggésbe. Úgy gondolták, ebben az univerzumban istenek és démonok nyilatkoznak meg.¹³ Blake 1789-es versére rávetíthető az ókori álomértelmezés. Nem a hangya a költeményben megjelenő egyetlen rovar. A kiszolgáltatott és védtelen hangya ellentétpárjaként a szentjánosbogarat hozza fel Blake: „Szánalmamnak könnye hullt. / S jános-

bogár fénye gyúlt.”¹⁴ Ez a bogár lesz az, aki fényével megmutatja a hangyának a hazafelé vezető utat: „Járok, földi üstökös, / Míg az éjbogár köröz: / Elvezérel majd zaja; / Kotródj, kis vándor, haza.”¹⁵ Mivel az antikvitásban hittek az álmok isteni eredetében,¹⁶ a versbéli szentjánosbogár isteni kinyilatkoztatásként, útmutatásként is értelmezhető. Átfogó tanulmánykötetében Freud megemlíti, az ókori görög filozófus, Arisztotelész ismerte már az álomelmélet néhány jellemző tulajdonságát, többek között azt a tényt, miszerint az álom az alvás közben keletkező kis ingereket felnagyítja.¹⁷ Az arisztotelészi megközelítésből szemlélve Blake versét, a tény, hogy a versbeszélő meghallja és érti a hangya sirlalmait, az apró ingerek felnagyításával magyarázható. Az álomban olyan anyag merül fel, amelyről ébren nem ismerjük el, hogy tudásunk vagy élményanyagunk része. Az álomban olyasmire emlékezünk, ami elzárkózott éber emlékezetünkől.¹⁸ A versbeszélő éber emlékezetét tehát nagy valószínűséggel elkerülte a hangyákkal való konkrét találkozás, a mű felütéséből ugyanis kiderül, hogy versbe foglalt álomnaplót olvasunk: „Angyal-óvta éjszakán / Álmom árnyat font reám”.¹⁹ Az álom szívesen teremt különféle állatokat.²⁰ Freudi értelmezésben ezzel magyarázható Blake versbeszélőjének kétféle apró lényvel megvalósuló, álombéli találkozása. Ha pedig a szubjektív érzéki ingerek álomgerjesztő hatásait²¹ vonatkoztatjuk a Blake-versre, akkor ebben az értelemben a hangya fantasztikus látásjelenséggé válik.²² Ezek az élénk és változatos képek, állítja Freud, a legtöbb embernél közvetlenül elalvás után jelentkeznek.²³ Blake versének felütéséből arra következtethetünk, hogy az eltévedt hangya képe csakugyan közvetlen elalvás után jelent meg a versbeszélő számára. Ez a parányi vízió nem annyira változatos, mint inkább élénk, ez utóbbi az álomkép aprólékosságában, a hangya sirlalmait megelevenítő megszemélyesítésben is tetten érhető. Az elemzett Blake-vers azzal a freudi problémafelvetéssel is egyezik, miszerint az álom túlnyomóan vizuális képekben gondolkodik, de nem kizárólag.²⁴ A költeményben több vizuális elemet is észrevesz az olvasó: „Ott hevertem fű között, / Eltévedt kis hangya jött, [...] / Szánalmamnak könnye hullt. / S jánosbogár fénye gyúlt”.²⁵ A vizuális elemek azonban sem az álmokban, sem pedig a versben nem kizáró jellegűek. Az álmokban szerepelnek hallásképek és kisebb mértékben egyéb érzékszervi benyomások is.²⁶ Blake alkotásában észrevehető az auditív elemek is, hiszen a hangya panaszait szóban irányítja a versbeszélő felé, ahogy a szentjánosbogár is megszólítja a szorongó, fekete rovart: „Kérdés hangzott: »Mely balog / Szólít éji silbakot?»”²⁷ A Blake-féle *Álomban* központi szerephez jutó állatok az erkölcsi érzék álombeli kivetüléseként is értelmezhetőek.²⁸ Az erkölcsi érzékek álombeli kivetülésének vizsgálatakor Freud az elődök kutatásaira hivatkozik. Jessen 1855-ös feljegyzései szerint „az egyén nem lesz sem jobb, sem pedig erényesebb, sőt az álomban mintha csendben maradna a lelkiismeret, hiszen az álmodó nem érez részvétet, sőt a megbánás legkisebb jele nélkül követi el a bűntettek legsúlyosabb formáit, lopást, emberölést, gyilkosságot”.²⁹ Blake versében azonban nyoma sincs bűncselekménynek – sem az emberi hangon megszólaló versbeszélő, sem pedig a rovarok nem tesznek kárt egymásban, de a világban sem. A rovarok viselkedése a freudi álomfejtés értelmében azzal magyarázható, hogy az álomban mindig igazság van, bármily magasztosnak vagy megalázottnak álcázzuk is magunkat, csak saját énünket ismerjük fel. „A becsületes ember álomában sem tud becstelen bűnt elkövetni, vagy ha ez mégis megtörténnék, elborzad tőle, mert természetétől idegen.”³⁰ Blake művében nyoma sincs durvaságnak, bármilyen

bűncselekmény elkövetési szándékának. Az ember segíteni próbál a bajba jutott rovarnak, de a reális segítő a közvetlen élőlénytárs, a szentjánosbogár lesz.

Tóth Petra 2011-es tanulmányában Freudhoz hasonlóan az ókori meglátások felől indítja el gondolatainak fonalát. *Hüpnosz és Thanatosz. Álom és halál határán – álmainkban visszatérő halottaink* című munkájában Tóth a következő ókori alapok mellett foglal állást: „az álomban a lélek megszabadul a fizikai testtől, és útjára kel egy másik síkra, ahol istenekkel, a túlvilággal, a halállal kerül kapcsolatba.”³¹ Jelen írásban már szó esett arról, hogy az álomban megjelenő szentjánosbogár álombéli isteni kinyilatkoztatásként értelmezhető, de szóba jöhet-e a halál kérdésköre egy olyan vers kapcsán, amelyben a művész nem tárgyalja közvetlen módon az elmúlás kérdéskörét? A görög mitológiában Hüpnosz és Thanatosz ikertestvérek. Az éjszaka istennőjének, Nüxnek a gyermekei.³² „Összességében elmondható, hogy az alvás és az álmodás nem analógiája a halálnak, ugyanakkor találhatunk az álmokat vizsgálva a halálélményekkel közös mechanizmusokat. Többek között ilyen az emocionálisan jelentős események felbukkanása.”³³ A Blake versében központi szerepet kapó rovar pedig egyértelműen olyan események során vergődik keresztül, amelyek különös mértékű emocionális jelentőséggel bírnak számára. Az antropomorfizált rovar eltéved, és hatalmas erőfeszítések közepette keresi a családját. Verena Kast szerint gyásznak nevezünk minden olyan érzést, amit valamilyen érték elvesztésének az élménye vált ki belőlünk.³⁴ A versben felbukkanó hangya veszteségek sorozatát éli át. Nemcsak a helyét képtelen megtalálni, de a családjától távol azt hiszi, szeretteitől végleg elszakadt: „Sírnak-e a kis pulyák? / Hallják apjuk sóhaját?”³⁵ Ebben a hitben az antropomorfizált rovar nemcsak önmagát helyezi a gyászoló szerepkörébe, hanem az őt nélkülöző családtagjait is.

Az ember küzdőképessége határtalan,³⁶ ezzel az álmodó sincs másként, aki ez esetben nem önmagáért, hanem egy másik, védtelenebb élőlény jóllétéért, érzelmi biztonságáért küzd. Bár a hangya helyzete reménytelennek tűnik, az emberiségesség lesz az, ami megmutatja a rovar számára megfelelő utat. A hangya panaszeit hallva bánat lesz úrrá az álmodón, és az ember könnye hívja segítségül a szentjánosbogarat, az útmutató fényforrást.

A vers különlegessége a rovarmotívumok álombeli térbe helyezésében rejlik. Elemzett költeményének megírásához nem fantasztikus lényeket hív segítségül Blake, hanem a látszólag jelentéktelennek tűnő állatokat helyezi előtérbe, őket ruházza fel emberi és emberfeletti tulajdonságokkal. Az *Álomban* megjelenő képek nem annyira nagyszabásúak, mint a költő gyermekkorában átélt víziók, de különlegességük vitathatatlan. Bár a kultúrtörténet a hangyát a szorgalom jelképeként említi, Blake hangyája az esendőség metaforája, de nem az elesettségé. A versben megjelenő rovar képével a 18–19. század fordulójának angol költője arra hívja fel a figyelmet, bátran vállaljuk fel érzéseinket, mert az el nem hallgatott sérelmek, a jókor kimondott szavak segítséget hozhatnak, visszavezethetnek a már jól ismert zarándokutakra.

■ JEGYZETEK

1. Szerb Antal: *William Blake*. Széphalom-kör, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1928. 4.
2. Uo.
3. Uo.
4. Uo. 20.
5. Uo. 21.
6. Vigh Éva (szerk.): *Állatszimbólumtár*. Balassi Kiadó, Bp., 2019. 125.

7. Uo.
8. Uo.
9. William Blake: *Álom*. Ford. Tandori Dezső. In: *William Blake versei*. <https://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm#32> (megnyitva 2023. február 17.).
10. Balázs Géza: *Az álmok embertana, nyelvi világa*. Magyar Orvosi Nyelv 2015. 1. 12.
11. Uo. 14.
12. Uo. 15.
13. Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Helikon Kiadó, Bp., 1985. 15.
14. Blake: i. m. <https://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm#32> (megnyitva 2023. február 17.).
15. Uo.
16. Freud: i. m. 17.
17. Uo. 16.
18. Uo. 21.
19. Blake: i. m. <https://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm#32> (megnyitva 2023. február 17.).
20. Freud: i. m. 34.
21. Uo. 35.
22. Uo.
23. Uo.
24. Uo. 47.
25. Blake: i. m. <https://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm#32> (megnyitva 2023. február 18.).
26. Freud: i. m. 47.
27. Blake: i. m. <https://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm#32> (megnyitva 2023. február 18.).
28. Freud: i. m. 57.
29. Uo. 58.
30. Uo.
31. Tóth Petra: *Hüpnosz és Thanatosz. Álom és halál határán – álmainkban visszatérő halottaink*. Kharón Thanatológiai Szemle 2011/4. 2. (A továbbiakban: Tóth 2011.)
32. Uo.
33. Uo. 4.
34. Idézi Tóth 2011.
35. Blake: i. m. <https://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm#32> (megnyitva 2023. február 18.).
36. Bagdy Emőke: *Utak önmagunkhoz*. Kulcslyuk Kiadó, Bp., 2012. 257.

